

Mikó Árpád

MAROSI ERNŐ ÉS A MAGYARORSZÁGI RENESZÁNSZ KUTATÁSA

2008-ban volt Mátyás király trónra lépésének 450. évfordulója. Az emlékévé címkéje – ne foglalkozzunk a dolog hivatalos, miniszteriális részével – *A reneszánsz éve* lett, és az országos közgyűjtemények lehetőséget – és pénzt – kaptak arra, hogy kiállításokat rendezzenek a „Mátyás király”, illetve a „reneszánsz” témára. Természetes volt, hogy a kiállításokat tudományos katalógusok kísérik majd, amelyek a tudomány legfrissebb eredményeinek, kutatási irányainak megfelelően foglalják össze mindazt, amit a magyar művészettörténet-írás és több társtudomány erről a korszakról éppen gondol és tud. Voltak szép számmal kevésbé sikeres vállalkozások is, de öt nagy közgyűjtemény komolyan vette a feladatot. Öt nagy, egymással szorosan összefüggő kiállítás tekintette át a magyar késő középkori és kora újkori művészet problémáit. A sort az Országos Széchényi Könyvtár nyitotta meg, amely a Vitéz János és Janus Pannonius könyv kultúrájáról szóló ismereteket gyűjtötte együvé, vagyis azzal a Mátyás korát részben megelőző időszakkal foglalkozott, amely méltatlanul háttérbe szorult a nagy király sokszorosan ismert kulturális hagyatékának árnyékában.¹ A második kiállítást a Budapesti Történeti Múzeum rendezte, amely – a középkori királyi palota örököseként – magát a királyt, Mátyást állította a középpontba, és nem tisztán művészettörténeti, hanem történeti és régészeti szempontokat is bevont a vizsgálódásba.² Ennek leágazása, mintegy szatellitje volt az Iparművészeti Múzeum vállalkozása, amely a budai udvari művészet luxuscikkei közül az itáliai reneszánsz majolikát mutatta be imponáló gazdagsággal.³ A negyedik nagy kiállítást a Magyar Nemzeti Galéria rendezte, amely Mátyás „öröksége”-vel foglalkozott, végig tallózva, különböző szempontok szerint csoportosítva a késő gótikus, reneszánsz és kora barokk emlékeket, műfajokat, jelenségeket a Jagelló-kortól az Erdélyi Fejedelemség fénykoráig.⁴ Az ötödik nagy kiállítás ehhez a bemutatóhoz

¹ *Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon.* Katalógus. Szerk. Földesi Ferenc. Budapest, 2008.

² *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458-1490.* Katalógus. Szerk. Farbak Péter, Spekner Enikő, Szende Katalin, Végh András. Budapest 2008.

³ *Beatrix hozománya. Az itáliai majolikaművészet és Mátyás király udvara.* Katalógus. Szerk. Balla Gabriella. Budapest, 2008.

⁴ *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16-17. század).* Katalógus. I-II. Szerk. Mikó Árpád, Verő Mária. Budapest, 2008.

A Művészettörténeti Intézet egykori és jelenlegi igazgatói, Mikó Árpád és Marosi Ernő 2018-ban, a Tóth Kálmán utcai új helyen © Fotó: Hámori Péter

kapcsolódott. Ezt a Néprajzi Múzeum állította össze, és kifejezetten a késő reneszánsznak azokkal a jelenségeivel foglalkozott, amelyeket sokszor tekintünk a néprajz és a művészettörténet határterületének.⁵ A kínosan szoros határidővel szerkesztett katalógusok – összefoglalva a naprakész kutatási fejleményeket – végül megjelentek, és mindegyikből kézikönyv lett. Azóta is forgatja őket az, akit a magyar művészet története érdekel. A kiállítások és a reneszánsz év zárulta felé a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézete konferenciát szervezett, amely újra szemlélte, értékelte, mi is történt – addig a pontig – a jubileumi évben.⁶ Az Intézet munkatársai közül mindenki, aki a régi művészettel foglalkozott, valamelyik vállalkozásból kivette a részét, némelyek nem is egyből. Az Akadémia és a múzeumok között példás és rendkívül hasznos volt az együttműködés.

A nagyívű konferencia legérdekesebb referátumának Marosi Ernő előadása ígérkezett: „Reneszánsz, humanizmus. Fogalmi problémák a Reneszánsz éve kiállításain”.⁷ Minden résztvevő pontosan tudta (hacsak nem volt valaki végzetesen naiv),

⁵ *Legendás lények, varázslatos virágok – a közkedvelt reneszánsz.* Katalógus. Szerk. Fejős Zoltán. Budapest, 2008.

⁶ A reneszánsz Magyarországon – a jubileumi év rendezvényeinek hozzájárulása a magyarországi művészettörténehez. Magyar Tudományos Akadémia, 2008. november 11-12.

⁷ Marosi Ernő: Reneszánsz, humanizmus. Fogalmi problémák a *Reneszánsz éve* kiállításain. *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 20. 2008. 345-352.

hogy ezek a kiállítások fogalmi problémákkal – expressis verbis – egyáltalán nem foglalkoztak. Némi aggodalommal tekinthettünk hát valamennyien Marosi Ernő előadása elé, s behúzott nyakkal vártuk, hogy kit fog eltalálni az elméleti cséphadaró és mekkorát fog ütni. Persze feleslegesen aggódtunk, ilyen szándékról szó nem esett. Arról annál több, hogy milyen fogalmi problémák áttekintését kerültük el (nagyjából valamennyit); a késő reneszánsz kiállítás – ebben voltam én érdekelt – éppenséggel a manierizmus fogalmának helytelen kezelése miatt lett némiképp elmarasztalva.⁸ Marosi Ernő megvédte a művészettörténet-írás jogát arra, hogy a manierizmussal mint saját stílusfogalmával dolgozzék. Magyar manierizmus persze nincs, nem is volt, mert azok a művek, amelyek ezt a reneszánsz és barokk között lebegő, finom, ambivalens stílusirányt képviselték, és amelyek a stílusfogalom bevezetését régen kiprovokálták, nem nálunk készültek. Kelet-Közép-Európa az itáliai és nyugat-európai késő reneszánsz és kora barokk művészet szomorú peremvidéke volt, Magyarország pedig, a maga hadszíntérré változott területével végképp marginalizálódott. Az irodalomtörténet-írásnak a hatvanas években divatossá vált manierizmus-fogalmával valóban érdemes volt szembenézni 2008-ban, mindez azonban a hazai művészettörténet-írást nem érintette. Bár Klaniczay Tibor karizmatikus tudós személyiség volt, hiányzó műalkotásokat ő sem tudott teremteni, művészeti korszakot meg pláne nem. (Erre nem is törekedett.) Ne foglalkozunk most azzal, hogy Marosi Ernő kinél, mit tett akkor kritika tárgyává, csak a mi – le merjem-e még írni e szavakat? – késő reneszánsz kiállításunkra térek vissza. Volt Marosi cikkében – előadása végül önállóan, a *BUKSZ*-ban jelent meg – egy izgalmas bekezdés, amely a beltingi megkülönböztetésre, a kép és a művészet korszaka közötti váltásra vonatkozott. Arra figyelmeztetett, hogy nem vonta le senki az ebből fakadó következtetéseket.⁹

Marosi Ernő fogalmi problémákat firtató előadása – közel másfél évtizeddel később pontosan látjuk – sajnos pusztába kiáltott szó maradt. Fogalmi problémák korábban sem érdekelték különösebben a magyar művészettörténet régi anyagával foglalkozó kutatóit – a középkoros történészek közül is egyedül Szücs Jenőt, és az ő munkásságának sem lett folytatása –, és ha belegondolunk abba, hogy a tudományunk még mindig évszázados hiányokat igyekszik pótolni – topográfiai, emlékkataszterek, gyűjteményi katalógusok stb. még mindig hiányoznak –, akkor beláthatjuk, hogy az anyagfeltárás és -rögzítés érdekfeszítőbb és lukratívabb vállalkozás, mint fogalmi problémákkal küszködni. Én magam arra az egy – Beltingre vonatkozó – bekezdésre legalább megkíséreltem reflektálni, igaz, csak tíz évvel később, amikor – egyáltalán nem a fogalmi megvilágítás céljából – eddig kevésbé ismert és publikálatlan adatokkal próbáltam bővíteni a katolikus és a protestáns képhasználat 16–17. századi történetének hazai forrásapparátusát.¹⁰ Hosszabb tanulmány lett,

⁸ Az okot Ács Pál kitűnő cikke szolgáltatta: A későreneszánsz meglazult pillérei: sztoicizmus és manierizmus az irodalomban. *Mátyás király öröksége* 2008. i. m. I.: 36–50.

⁹ Marosi 2008. i. m. 346.

¹⁰ Mikó Árpád: De cultu imaginum. Adatok a felekezetek templomi képhasználatához a kora újkori Magyarországon. *Ige-idők. A reformáció 500 éve. I. Tanulmányok*. Szerk. Kiss Erika, Zászkaliczky

Marosi Ernő köszöntése a 70. születésnapján, háttérben Széghelyi György,
Kollár Tibor és Mojzer Anna, az MTA Székházában
© MÉM - MDK, Tudományos Irrattár Irrattár

super Thema Regium, hogy a *Musikalisches Opfer* egyik tételének címét parafrázáljam ez alkalommal – tartassék bár a gesztus többszörösen is szemtelennek.

Marosi Ernő a fogalmi problémák tisztázását nem hirtelen ötlettől vezérelve sürgette. Kevesen ismerték, illetve ismerik ugyanis olyan alapossággal a hazai reneszánsz jelenségek késő középkori történetét, mint ő. Ekkorra már egész sorozatát publikálta a Mátyás- és Jagelló-kori reneszánsz emlékeit tárgyaló tanulmányoknak. Ezek talán kevésbé vannak szem előtt, de csupán azért, mert viszonylag kevesen foglalkoznak ezzel a témakörrel.

A probléma a nyolcvanas évekre nyúlik vissza, sőt, még régebbre. Vissza kell menni megint a kályháig: Balogh Jolán mindent átfogó magyar reneszánsz koncepciójáig, amely a nyolcvanas évekre reménytelenül elavult lett, de amelyet nem volt mivel felváltani. Feuerné Tóth Rózsa próbálkozott ezzel, de pályája fájdalmasan korán lezárult.¹¹ Akkor már egy ideje többen is vitatták egyes elemeit, sőt tartópilléreit is bontogatták óvatosan, de a Balogh Jolán alkotta, a harmincas években megfogalmazott reneszánsz kép átalakítását szisztematikusan Marosi Ernő végezte el. Már a kézikönyv gótikus kötetében voltak erre utalások.¹² Mátyás udvarának művészete átnyúlt a köthetáron (1470), és természetesen a gótikus hagyomány hangsúlyozása volt a cél, már csak Zsigmondtól indulva is. Vitéz János szerepének kiemelése ebben nem volt újdonság, annál inkább új volt Vitéz művelődési és politikai programjának interpretációja, elsősorban szövegek – Vitéz János és Janus Pannonius írásai – alapján. Mindez a Vitéz bukásáig terjedő időszakra vonatkozott, amely – mint erre a következő nagy tanulmány kitért – alig őrzött Mátyáshoz köthető, all'antica műveket.

A nagy, alapvető tanulmány, amely e tárgyban született, a *Korunkban* jelent meg 1990 tavaszán, Kolozsvárt.¹³ Mátyás-emlékszám készült a nagy király halálának 500. évfordulójára, olyan szellemi kiválóságok írásaival, mint Jakó Zsigmond, Fügedi Erik vagy Tarnai Andor.¹⁴ Nem az ünnepi alkalom mondatja velem, hogy Marosi Ernőé korszakos jelentőségű cikk volt; diszkrét rejtőzködéséhez hozzá tartozik, hogy rendkívül csúnya küllemmel jelent meg. A *Korunk* akkor kezdett el magához térni, de csak szellemileg, mert a papír, a nyomás, a tipográfia még az éppen véget ért, legsötétebb Ceaușescu-idők szintjét reprodukálta. Némely bekezdését ma is alig lehet elolvasni, illusztrációk sehol, és magát a lapot is csak nehezen lehetett Budapesten beszerezni. Nagyon örültem, hogy sikerült, és valahányszor (sokszor) hivatkoznom kellett rá, mindig az eredetit – nem xeroxmásolatot vagy jegyzeteket – használtam. Mi volt ebben a cikkben annyira új?

Márton, Zászkaliczky Zsuzsanna. Budapest, 2019. 246–276.

¹¹ Ld.: Marosi Ernő: Feuerné Tóth Rózsa (1828–1985). *Ars Hungarica*, 14. 1986. 3–7.

¹² *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk. Marosi Ernő. Budapest, 1987. I.: 110–112.

¹³ Marosi Ernő: Mátyás király és kora a művészettörténeti irodalomban. *Korunk*, III. folyam, 1. 1990. 434–444.

¹⁴ Fügedi Erik: Mátyás királyról halálának 500. évfordulóján; Jakó Zsigmond: Mátyás király erdélyi társadalompolitikájáról; Tarnai Andor: Szóbeliség és írásbeliség a középkori Magyarországon. *Korunk*, III. folyam, 1. 1990. 416–425.; 426–433.; 492–499.

A tudománytörténet szigorú alapállásából teljesen újrafogalmazta Mátyás udvarának, korának művészettörténeti magyarázatát. Kiindulópontul a schallaburgi Mátyás király-kiállítás és annak budapesti bemutatója szolgált. A két nagyszabású kiállítás teljes panorámáját nyújtotta mindazon tudományos eredményeknek (és műtárgyaknak!), amelyeket Balogh Jolán gyűjtött össze, tárt fel és végül foglalt szintézisbe. Ez azonban csak az indítást adta, mert Balogh Jolán egész Mátyás-képe – beleértve a nagymonográfia három kötetét és a király ikonográfiáját, vagyis a nagy tudós szinte egész életművét – elmélyült kritikai elemzés tárgya lett. Egyben azoké a klasszikus művészettörténeti módszerek is (forráskritika, stíluskritika, ikonográfia), amelyek segítségével tudós elődünk fölépítette egy egész stíluskorszak – a magyar reneszánsz – képét. Balogh Jolán a 20. századi magyar művészettörténet-írás egyik legnagyobb alakja volt, és bár történeti konstrukciója rég a múlté lett, tanulmányai, monográfiai, és kiváltképp adattárjai ma is nélkülözhetetlenek.

A kritikai elemzés néhány évvel később folytatódott; a historiográfiai vizsgálódást az új interpretáció részletes kifejtése követte.¹⁵ A cím Mátyás király és kora művészetének áttekintését ígérte, és a szerző valóban a kor teljes szakirodalmának ismeretében, egyéni invencióval, abszolút eredeti módon végig is vitte. Különös jelentőséget tulajdonított a király nevelésének, amely izgalmas kérdés ma is, hiszen az itáliai reneszánsz, az újfajta antikizálás kiválasztása mindig magyarázatra vár, és persze benne van az is, hogy a személyiségnek a szakirodalom – Bonfini óta – oly nagy jelentőséget tulajdonított. Az udvari művészeti hagyományok szerepét is újraértékelte, a kapcsolatokat a Zsigmond-korral. A művészi ábrázolás nagyrebecsülésének hangsúlyozásában teret kaptak a humanista szövegek, s az, hogy a humanista stúdiók miképp függenek össze az új itáliai művészeti kapcsolatokkal. Erős nyomatékot kapott a késő gótikus művészet szerepe Mátyás udvarában, s ennek fölértékelése: a tétel úgy szól, hogy a Mátyás kori gótikus művészet éppen olyan új

Marosi Ernő Bernáth Marili köszöntésén,
az Akadémián, 2005-ben
© MÉM – MDK, Tudományos Irattár

¹⁵ Marosi Ernő: Mátyás király és korának művészete. A mecénás nevelése. *Ars Hungarica*, 21. 1993. 11-38.

volt a maga módján Budán, mint az itáliai reneszánsz, amelynek jelentőségét a korábbi irodalom túlhangsúlyozta. Nemcsak a hagyományos reneszánsz kép átértékelésének voltunk tanúi, hanem az új kutatások, jelesül Feuerné Tóth Rózsa humanizmusra vonatkozó eredményei szintetizálásának is. Ez tükröződött elsősorban a budai reneszánsz építkezések áttekintésében, a humanisták művészeti programjának beemelésében a narratívába. Végül Mátyás személyiségének a hazai hagyományban betöltött szerepe, vagyis ismét a historiográfiai megközelítés hangsúlyozása zárta a tanulmányt. A negyedszázaddal ezelőtt megfogalmazott írás mindig a Mátyás-kor alapirodalma lesz, amelynek részletei éppúgy inspiratívak, mint egésze.

Nem akarom itt Marosi Ernő valamennyi megnyilatkozását sorra venni, az újabb és újabb változatokat erre a nagy, „királyi” témára, csak szeretném érzékeltetni, hogy számára – és a mi szerencsénk – ez kétségkívül a lényeges problémák közé tartozik. Idegen nyelven is többször visszatért rá, 2007-ben például Firenzében, a Villa I Tatti reneszánsz konferenciáján (*Italy and Hungary*) tartott előadásában ismét a historiográfia dominált.¹⁶ Külön körüljárta a Mátyás-ikonográfia kérdéseit.¹⁷ Az előjáróban emlegetett reneszánsz évben, 2008-ban a Budapesti Történeti Múzeum Mátyás-kiállításának katalógusában az uralkodó műveltsége középkori vonásainak hangsúlyozására kapott felkérést,¹⁸ a Nemzeti Galéria katalógusában pedig a Mátyás utáni időszak áttekintését vállalta el és oldotta meg távolra mutatván.¹⁹

Azt hiszem, egy ideje mindannyian ludasak vagyunk abban, hogy Marosi Ernő ennyi összefoglaló tanulmányt ír. Évtizedek óta ilyesmikre szoktuk ugyanis felkérni: írjon vezértanulmányt, áttekintést, kitekintést és így tovább. Szisztematizálja, amit odakazlazunk neki. Mindig kíségeti, aki hozzá fordul, és aki rendes kötet szerkesztőként vizionál valamit, mindig megkapja, amit kér, és benne persze valami meglepőt, újat is. Túpontos fogalmazásban.

Mindez alakulhatott volna, alakulhatna azonban másként is. A különös műfajú könyvben, az *Európa színpadán* című kötetben, amelyet Marosi Ernő szerkesztett, s amely műalkotásokon át mutatja meg, mi mindennel járult hozzá Magyarország az európai örökséghez, a vezértanulmányokat szerencsés módon történészek írták.²⁰ Az egyes műveket, mintegy katalógustételekként viszont művészettörténészek mutatták be. A honfoglalástól a 16. század közepéig tartó időszak valamennyi darabját Marosi Ernő. Maradjunk a reneszánsznál; szép számmal válogatott be tradicionálisan ide-

¹⁶ Ernő Marosi: Risorgimento e Rinascimento in Ungheria. *Italy & Hungary. Humanism and Art in the Early Renaissance*. Ed. by Péter Farbaky, Louis Waldman. Milano, 2011. 5–42.

¹⁷ Marosi Ernő: Az érem vonzereje. Megjegyzések a humanista reprezentáció hagyományához Magyarországon. *Soproni Szemle*, 62. 2008. 238–249.

¹⁸ Marosi Ernő: Mátyás, a középkori ember. Gótika és reneszánsz. *Hunyadi Mátyás, a király* 2008. i. m. 113–127.

¹⁹ Marosi Ernő: Az Alpokon innen és túl. A reneszánsz látszólagos választójai Magyarországon 1500 körül és után. *Mátyás király öröksége* 2008. i. m. II.: 9–23.

²⁰ *Európa színpadán. Magyarország ezeréves hozzájárulása az európai közösség eszméjéhez*. Szerk. Marosi Ernő. Budapest, 2009.

sorolt darabokat, főműveket. Bekerült például a Philostratus-corvina (1489–1491),²¹ a Sodalitas Litteraria Danubiana aranyészéje (1508),²² a nyírbátori stallum (1511),²³ a Missale Zagrabiense Patrona Hungariae-metszete (1511)²⁴ vagy Lázói János (1448–1523) telegdi főesperes síremléke a Santo Stefano Rotondóban.²⁵ Miniatur esszék, óriási háttértudással megírva; annak is újat mondva, aki egyébként alaposan beleásta magát az egyes művek történetébe. Csak saját példáimat hozom fel ismét: a Corvina történetéhez feltétlenül elolvasandó a három könyves tétel (a Thuróczykrónika, a Philostratus- és a bécsi Ptolomaeus-kódex);²⁶ és amikor hozzáfogtam a nyírbátori stallumról szóló tanulmányomhoz, a terjedelmes szakirodalom írásai közül ebben a másfél oldalas tételben találtam a legtöbb újdonságot, innét merítettem ötleteket és főképp bátorságot, hogy akár teljesen fel is forgathatom a hagyományos magyarázatot.

Marosi Ernő reneszánszra vonatkozó összes kutatásai talán arra az egyszerű lélekre valló ideámra is megnyugtató igazolást adnak, hogy legalább két útja van a régi történetek újraírásának: az egyik lehet a fogalmi tisztázás, ehhez azonban tudni kell a fogalmak nyelvén beszélni. A másik az egyes művek kutatása: az új alkotások, új források felfedezése, s azután – szerencsés esetben – interpretációjuk automatikusan átírja, vagy újraírja a narratívát. Az erdélyi reneszánsz esetében ez a szemünk előtt zajlott le néhány évtized alatt: Kovács András, majd tanítványai csapata újra feltérképezte ezt az elsüllyedt világot, és így került csendesesen a tudománytörténet panoptikumába Balogh Jolán – a maga idejében tisztességgel végig gondolt, de részrehajló és prekonceptiózus – erdélyi reneszánsza.²⁷ Legalább két út van tehát, ezzel biztatom magam, és ha kell, másokat is. Akinek csak az egyik, az egyszerűbb adatik meg, de szeretné a másikat is megérteni, még mindig reménykedhetik a Pünkösöd eljövételében.

²¹ Uo., 72–73.

²² Uo., 78–79.

²³ Uo., 82–83.

²⁴ Uo., 80–81.

²⁵ Uo., 90–91.

²⁶ Uo., 70–75.

²⁷ A szintézis: Kovács András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben*. Budapest–Kolozsvár, 2003., majd azóta folyamatosan megjelenő több cikke, köztük alapvető: *Képfaragók és dekorátorok a 17. századi Erdélyben. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem és Régiségtárából*, II. Folyam, 11. 2006. 163–178.; *Épületek emlékezete. Nevezetes épületek Erdélyben*. Budapest, 2007. A tanítványok: *Liber discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára*. Szerk. Kovács Zsolt, Sarkadi Nagy Emese, Weisz Attila. Kolozsvár, 2011., valamint legújabban P. Kovács Klára: *A Szamos menti új vár. Szamosújvár a 16–19. században*. Budapest, 2019.